

*Берега Надія Вікторівна,
старший викладач кафедри кримінального
права та процесу юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету*

СУДОВА ПСИХОЛОГІЯ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Досліджено, що значний розвиток психологічної науки є характерним для нашого часу. Роль наукових знань, що вивчають закономірності людської психіки у сфері дії права лише зростає. З'ясовано, що підтвердженням цьому є особливий інтерес до такої галузі психологічної науки, як юридична психологія. Практика показує, що дуже часто, у повсякденному житті, юридичну психологію ототожнюють із судовою психологією. Ця проблема сформулила мету дослідження – з'ясувати місце судової психології в системі юридичної психології. Завдання досліджуваної проблематики – провести аналіз наукових та навчальних публікацій, в яких започатковано її вирішення.

Ключові слова: психологія, судова психологія, юридична психологія, система юридичної психології, складові системи юридичної психології.

Берега Н. В.

Судебная психология как составляющая системы юридической психологии

Исследовано, что значительное развитие психологической науки характерно для нашего времени. Роль научных знаний, изучающих закономерности человеческой психики в сфере действия права только растет. Подтверждением этому является особый интерес к такой отрасли психологической науки как юридическая психология. Практика показывает, что очень часто, в повседневной жизни, юридическую психологию отождествляют с судебной психологией. Эта проблема сформировала цель исследования – выяснить место судебной психологии в системе юридической психологии. Задача исследуемой проблематики – провести анализ научных и учебных публикаций, в которых есть начало ее решения.

Ключевые слова: психология, судебная психология, юридическая психология, система юридической психологии, составляющие системы юридической психологии.

Bereza N.

Forensic psychology as a part of legal psychology

Our time is characterized by the significant development of psychological science. The role of scientific knowledge, studying patterns of the human psychics in the area of the law has just been growing. The proof of this is the particular interest to such field of psychology as legal psychology. Experience shows that in everyday life legal psychology often is identified with forensic psychology. This problem has formed a research goal to find a place in the system of forensic psychology in the system of the legal psychology. So the objective of the investigated problems is to analyze scientific and educational publications, which launched its solution.

Keywords: Psychology, forensic psychology, legal psychology, psychology of legal system, components of the system of legal psychology.

Актуальність теми. Значний розвиток психологічної науки є характерним для нашого часу. У сфері відносин, регульованих правом, у правоохоронній діяльності психічне життя людей почасти набуває своєрідних рис, а психологічні закономірності виступають в особливих поєднаннях, які не притаманні звичним умовам життя. Для успішної боротьби зі злочинністю вкрай необхідні відповідні рекомендації психологічної науки. Нині теорія і практика потребують психологічного аналізу значної кількості складних феноменів, що впливають на життєдіяльність людини, визначаючи її місце у суспільстві, дотримання чи порушення правових норм тощо. Відповідно, роль наукових знань, що вивчають закономірності людської психіки у сфері дії права, лише зростає. Підтвердженням цьому є особливий інтерес до такої галузі психологічної науки, як юридична психологія.

Проте практика показує, що дуже часто у повсякденному житті юридичну психологію ототожнюють із судовою психологією. Саме ця проблема сформулила мету дослідження – з'ясувати місце судової психології в системі юридичної психології. Звідси випливає і **завдання досліджуваної проблематики** – провести аналіз наукових та навчальних публікацій, в яких започатковано її вирішення.

Ступінь дослідженості теми. Дослідженню питань юридичної психології присвячено чимало праць. Зокрема, про правову регуляцію людської поведінки висловлювалися такі видатні давньогрецькі філософи, як Сократ, Платон, Арістотель. Вони висували ідею про необхідність збігу справедливого і законного, вказували на те, що є дві категорії психології, які лежать в основі соціального розвитку – це потреби і можливості людей, а також висловили положення про право як мірило справедливості [1, с.12].

Про психологію злочинної поведінки, психологію особистості злочинця, психологію показів свідків, психологію допиту звинувачених тощо писали також і зарубіжні вчені. Серед них європейські, американські та російські дослідники XVIII–XX ст. – Ганс Гросс, Вільям Штерн (Німеччина), Р. Луваж (Гамбург), Г. Тох, О. Абрахамсон (Нью-Йорк), Ч. Ломброзо, Е. Феррі, Р. Гарофало (Італія), І. Т. Посошков, М. М. Щербатов, І. С. Баршев, К. Я. Янович-Яневський, Л. Є. Владимиров, І. М. Сеченов, В. М. Бехтерев, С. В. Познишев, С. С. Корсаков, В. П. Сербський, А. Ф. Коні, Б. Л. Спасович, А. А. Фрезе, П. І. Ковалевський, І. Н. Холчев, Г. Р. Португалов, Є. М. Кулішер, М. М. Хомяков, А. В. Завадський, А. І. Єлістаров, О. Б. Гольдовський, Д. А. Дриль, А. Р. Лурія (Росія) та інші. Праці цих авторів наповнені різним змістом і назвами, хоча суть в усіх одна – подолати злочинність за допомогою застосування психологічних знань в праві [1, с. 12–15; 2, с. 58–63; 3, с. 26–43; 4, с. 20–34; 5, с. 39–46].

Результати наукових пошуків у галузі юридичної психології відображені у монографіях, навчальних посібниках, підручниках, статтях сучасних вітчизняних учених і практиків. Найвідоміші з них: Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, В. В. Бедь, В. Ю. Бочелюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, О. Є. Мойсеєва, С. А. Тарарухін, В. Ю. Шепітько, Г. О. Юхновець та інші. Власне, саме вони систематизували раніше здобуті результати досліджень в єдину науку – юридичну психологію [1, 2, 3, 4, 5].

Виклад основного матеріалу. Історія психологічного дослідження проблем правоохоронної діяльності налічує близько сотні років. Розпочалася вона з проблем судочинства та з назви «Судова психологія». Таке положення зберігалось до 70-х років, коли офіційно була зареєстрована наука «Юридична психологія».

Зміна назви була викликана радикальними змінами в розумінні того, що психологічні проблеми зміцнення законності і правопорядку не зводяться до розслідування злочинів. До нового підходу змушував і реальний стан психологічних досліджень, що розгорнулися в правоохоронних органах і вийшли далеко за рамки традиційної проблематики. Почалися дослідження психологічних проблем правового виховання населення, зміцнення законності, роботи з кадрами правоохоронних органів, професійної деформації та психологічної підготовки співробітників, психологічних причин вчинення злочинів та їх профілактики, управління в правоохоронних органах і оперативно-розшукової роботи, виправлення засуджених та соціальної реабілітації звільнених з місць позбавлення свободи і ін. [1, 2, 3, 4, 5].

Юридична психологія як наука має свої предмет, об'єкт, завдання і систему. Переважно юридичну психологію визначають як галузь психологічної науки, що вивчає закономірності і механізми психічної діяльності людей у сфері відносин, що регулюються правом, тобто вивчає особливості психіки в системі «людина – право» [1, с.11; 2, с. 10; 3, с. 6; 4, с. 11, 15; 5, с. 30].

Предметом юридичної психології є вивчення психічних явищ, механізмів і закономірностей особистості (особи), які виявляються у сфері дії права [1, с.12]. Тобто предметом дослідження є злочин, особа злочинця після його засудження, психологія кримінального судочинства, психологія всіх учасників судової процедури і т. д.

Об'єктом юридичної психології є психіка особистості як властивість високоорганізованої одухотвореної матерії яка є особливою формою відображення суб'єктом правовідносин об'єктивної реальності, саморегуляції на цій основі своєї поведінки і діяльності [1, с.11].

З окресленого вбачаємо і основне завдання, що стоїть перед юридичною психологією. Це вдосконалення правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності за допомогою вивчення психологічних особливостей учасників судочинства, їх діяльності та ін. з метою попередження злочинів та злочинності [2, с.15].

Система будь-якої науки передбачає виклад логіки дослідження, основних його напрямів, структури знань, обґрунтованих складовими закономірностями. Традиційно юридична психологія поділяється на загальну й особливу частини. До загальної частини належать питання наукознавчого характеру, а саме: предмет науки, визначення її методів, завдань, місця в системі наук і власне системи науки. Загальна частина охоплює також питання з історії юридичної психології в аспекті передумов її виникнення, аналіз найважливіших етапів її розвитку, тенденції, що відобразилися у фундаментальних наукових працях, дослідження методологічних засад науки. У структуру системи юридичної психології послідовно входять ті

вже сформовані напрями, за предметом дослідження яких визначаються її окремі частини. Одним із таких розділів є кримінальна психологія, що вивчає психологічні основи формування антисоціальної настанови, психологічну структуру злочину, діагностику виникнення і розвитку груп антисоціального напрямку. Цей розділ охоплює також вивчення психологічної сторони профілактичної діяльності в її загальносоціальному аспекті й попередження злочинів. Існуючі форми і методи профілактичної діяльності потребують удосконалення на основі аналізу практики застосування педагогічних, соціальних, кримінологічних і психологічних даних. Профілактика, що охоплює окремі групи осіб і застосовується щодо конкретних індивідів, вимагає знання й урахування психологічних особливостей групи й особистості, правильної діагностики їхньої спрямованості, ставлення до моральних цінностей, виявлення і прогнозування ступеня позитивного впливу, що може бути ефективним у тому чи іншому випадку [1, с. 16; 2, с.18].

Особлива частина юридичної психології охоплює психологію судочинства, яка вивчає значний комплекс питань, пов'язаних із психологічними сторонами судово-слідчої діяльності. До них, зокрема, належать проблемні питання психологічної характеристики процесуальної діяльності, що розглядаються як визначальні в організації судово-слідчої роботи, професійні якості осіб, які здійснюють провадження у справах, психологічні основи доказування, організації й планування слідчої та судової роботи. Цей розділ охоплює також питання, що характеризують психологічні основи окремих процесуальних дій, таких як слідчий огляд, допит, пред'явлення для впізнання, перевірка показань на місці, слідчий експеримент, обшук, призначення і провадження судово-психологічної експертизи [1, с. 17; 2, с.19].

Окремим розділом юридичної психології представлена пенітенціарна психологія (виправно-трудова чи кримінально-виконавча), що досліджує психологічні характеристики колективів засуджених, психологічні основи процесу їхнього виправлення і перевиховання (корекції). Пенітенціарна психологія досліджує також професійні якості й психологічні характеристики осіб, які виконують виховні функції, з метою розробки рекомендацій з найбільш ефективного здійснення впливу на засуджених.

Аналізуючи наукові та навчальні доробки згаданих вище авторів, розуміємо, що в юридичній психології, виходячи з характеру досліджуваних нею закономірностей, як відносно самостійні, виділяють чотири основні галузі: правову, кримінальну, судову і пенітенціарну психологію (табл. 1).

Таблиця 1

Система юридичної психології [1, с. 17]

Система юридичної психології				
I. Частина загальна				
Предмет, завдання, історія розвитку	Методологічні основи і методи	Загальнопсихологічні і соціально-психологічні основи		Психологія юридичної праці
II. Частина особлива				
Правова психологія	Кримінальна психологія	Судова психологія	Психологія судочинства	Виправна (пенітенціарна) психологія
			Психологія слідчих дій	
			Судово-психологічна експертиза	

Кожна галузь відповідно до своєї спрямованості досліджує групи психічних закономірностей, що належать до її предмета.

Окрім цього, бачимо, що сьогодні в юридичній психології виокремлюють таку галузь юридичної психології, як правова психологія. Ця галузь має вивчати психологічні особливості дії права як чинника соціальної регуляції поведінки людини чи групи людей, психологічні закономірності правотворчого процесу, психологічні механізми правосвідомості та праворозуміння. Тут досліджуються не лише проблеми психологічних закономірностей правопорушень (злочинів), а й психологія правомірної поведінки, психологічні особливості недопущення злочинних дій, впливу соціальних заборон, громадської думки, моралі, правових розпоряджень на поведінку особи, формування її правослухняності [1, 2, 3, 4, 5].

Кримінальна психологія вивчає: а) психічні закономірності, пов'язані з формуванням антисоціальних настанов, мотивів вчинення злочину і протиправних дій, поведінкою осіб, які характеризуються делінквентністю (схильністю до правопорушень); б) психологію формування груп правопорушників, роль конкретних обставин і факторів, що сприяють їхній появі; в) форми і способи діяльності, спрямованої на попередження антисоціальних тенденцій, виявлення причин і умов, що в психологічному аспекті сприяють формуванню антисоціальних настанов та їх виявам, розробляє конкретні заходи профілактичного характеру.

Судова психологія як предмет дослідження включає проблематику, що стосується психологічної характеристики правоохоронної діяльності, пізнавальних процесів, пов'язаних із доказуванням, психологічних основ проведення окремих процесуальних дій, а також аналізу психологічної сторони формування внутрішнього переконання. До предмета судової психології належить і вирішення комплексу питань, що характеризують психологічний аспект профілактичної діяльності у сфері судочинства.

Пенітенціарна психологія вивчає психологічні особливості посткримінальної поведінки і відбування покарання у відповідних установах. Предмет її дослідження – психологічна структура особи, яка відбуває покарання (її адаптація, ставлення до встановленого режиму, вироку); психологічний бік формування мікрогруп та їхньої спрямованості; методи впливу та їх оптимальне сполучення, що застосовуються з метою створення необхідного психологічного клімату, та ін. До предмета пенітенціарної психології входить також система заходів, які забезпечують розробку і застосування прийомів виховного впливу, навчання педагогічного персоналу (вихователів), формування у них навичок, необхідних для здійснення виховних функцій [1, с. 17; 2, с.19].

Галузі юридичної психології характеризуються різним рівнем розвитку, що пояснюється, з одного боку, потребами правозастосовчої практики, а з іншого – нерівномірністю формування окремих сторін досліджуваних проблем, обмеженістю експериментальних даних, недостатнім залученням суміжних галузей знань, що дають змогу комплексно вивчати закономірності психіки людини [1, 2, 3, 4, 5].

Висновки. Отже, підсумовуючи усе вищеописане, ми дійшли висновку, що судова психологія є лише складовою системи юридичної психології. Тому пропонуємо вищим закладам освіти МОН України, в яких за станом на сьогодні навчальними планами передбачено вивчення студентами дисципліни «Судова психологія», внести зміни до них шляхом заміни на «Юридичну психологію». Оскільки ця галузь знань дасть змогу розширити світогляд студента і дасть можливість набуття системних, а не вибіркового знань та понять.

Література

1. Бедь В. В. *Юридична психологія: навчальний посіб.* / В. В. Бедь – [вид. 4-е, стереотипне] – Львів : Новий світ – 2000, 2006. – 376 с.
2. Коновалова В.О. *Юридична психологія : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.* / Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. – К. : Видавн. дім «Ін Юре», 2005. – 424 с.
3. *Юридична психологія : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак.* / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін. ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : Видав. дім «Ін Юре», 1999. – 352 с.
4. *Юридична психологія : підручник [Александров Д. О., Андросюк В. Г., Казміренко Л. І. та інші]* / за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. – К. : КНТ, 2007. – 360 с.
5. Бочелюк В. Й. *Юридична психологія : навч. посіб.* – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 336 с.